

Supruniuk, Mirosław A.

Toruńska Społeczna Biblioteka w latach 1978-1981

Acta Universitatis Nicolai Copernici. Bibliologia 2-3 (328), 449-476

1998

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Mirosław A. Supruniuk

Toruńska Społeczna Biblioteka w latach 1978–1981

Działający na mocy dekretu z 5 lipca 1946 roku Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk (dalej: GUKPPIW) nigdy nie otrzymał statutu, który regulowałby szczegółowy zakres działania i strukturę organizacyjną urzędu. Zakres ten został ustawowo określony dopiero w 1981 roku w wyniku kompromisu zawartego między komisją rządową a przedstawicielami NSZZ „Solidarność”¹. Głównym zadaniem cenzury była ochrona systemu sprawowania władzy poprzez kontrolowanie środków masowego komunikowania się i przekazu. Sprawdzano, przed drukiem, wszelkiego rodzaju publikacje oraz materiały audio-wizualne, także przedstawienia teatralne i nie dopuszczano do rozpowszechniania tych, które niosły informacje lub idee niezgodne z oficjalnymi. Wszystkie ingerencje były niejawne, nie pozostawiały śladów w cenzurowanym tekście, nie było też prawnych możliwości odwołania od decyzji urzędu. Taka forma sprawowania władzy odnosiła jeszcze jeden skutek. Jednolite, we wszystkich lokalnych urzędach cenzury, traktowanie określonego typu informacji, wydawnictw książkowych, prasy, sposobów ekspresji artystycznej i religijnej, utrzymywało w świadomości czytelników w Polsce, podobnie jak w świadomości bohaterów 1984 George’a Orwella, pożądany i w miarę składny obraz świata – „czytelny” podział na dobrych i złych. Władza urzędów cenzury nie była jednak nieograniczona; rzeczywistą kontrolę nad kulturą i oświatą sprawował Wydział Prasy, Radia i Telewizji Komitetu Centralnego PZPR. Przez ponad 30 lat nikt w Polsce, poza wąską grupą cenzorów i funkcjonariuszy partii komunistycznej, nie zdawał sobie sprawy z zasięgu ingerencji cenzury i nikt nie znał dokładnych mechanizmów jej działania. Dopiero w 1977 roku zbiegły do Szwecji cenzor krakowskiej delegatury

¹ Por. np. Z. Radzikowska, *Z dziejów cenzury w PRL*, [w:] *Wydawnictwa podziemne w powojennym Krakowie. Materiały sesji naukowej odbytej 26 czerwca 1992 r.*, Kraków 1993, s. 55–60. GUKPPIW rozwiązany został w kwietniu 1990 roku.

GUKPPIW Tomasz Strzyżewski przekazał na ręce zagranicznego przedstawiciela Komitetu Samoobrony Społecznej „KOR” wewnętrzne dokumenty cenzorskie. Były to szczegółowe, jednakowe dla wszystkich urzędów, spisy zaleceń cenzorskich oraz informacje o materiałach niedopuszczonych do publikacji z lat 1974–1977. Ukazały się one pod koniec 1977 roku w londyńskim wydawnictwie „Aneks” pt. *Czarna Księga Cenzury PRL*. Równocześnie, staraniem Niezależnej Oficyny Wydawniczej (NOW – a), opublikowano w kraju skróconą ich wersję i rozesłano do kilkudziesięciu wybranych instytucji społecznych i zawodowych, związków twórczych oraz osób mających wpływ na kształt opinii publicznej: literatów, dziennikarzy, pracowników naukowych ze środowisk uniwersyteckich i PAN. Listę osób, które otrzymały „dokumenty”, publikował „Biuletyn Informacyjny KSS KOR”. Bezpośrednią reakcją były liczne protesty, kierowane do władz centralnych, podpisywane przez członków m.in. Związku Literatów Polskich, PEN-Clubu, stowarzyszeń społeczno-kulturalnych, PAN, Klubów Inteligencji Katolickiej i Episkopatu. Lektura opublikowanych dokumentów umożliwiła poznanie metod i zakresu działania urzędów cenzury w krajach komunistycznych.

Opublikowanie w końcu 1977 roku niejawnych dokumentów cenzorskich w niezależnej, podziemnej oficynie wydawniczej w kraju było wydarzeniem politycznym i potwierdzeniem słuszności wyboru sposobu walki z totalitarną władzą. Powstanie „2 obiegu” wydawniczego i informacyjnego oznaczało przede wszystkim zmianę myślenia środowisk opozycji demokratycznej po roku 1976². Przed tą datą wszystkie apele, listy i oświadczenia adresowane były bezpośrednio do władz politycznych i partyjnych, a społeczeństwo dowiadywało się o protestach z polskojęzycznych rozgłośni radiowych na Zachodzie. Książki, broszury i biuletyny przepisywane początkowo na maszynie do pisania, a później na przemyconych z Francji lub wykupionych (czasem wyniesionych) z zakładów pracy powielaczach osiągały w końcu lat 70. nakłady ok. 2–3 tys.

² Pojęcie „2 obieg” powstało prawdopodobnie jeszcze w 1981 roku. Jednak jako określenie pism i wydawnictw ukazujących się „od połowy lat 70. poza zasięgiem cenzury oraz pism i biuletynów założonych przez strajkujących robotników” pojawiło się po raz pierwszy w raporcie opracowanym w podziemiu, w początkach lutego 1982 roku przez członków Stowarzyszenia Dziennikarzy Polskich, poświęconym sytuacji pisarzy i dziennikarzy po ogłoszeniu stanu wojennego. Pojęcie to jest synonimem występujących w literaturze określeń, takich jak np. wydawnictwa pozacenzuralne, niezależne, nieocenzurowane, bezdebitowe, podziemne, samizdatowe, obieg niezależny, obieg poza cenzurą itp. W literaturze oficjalnej spotyka się często zwrot „wydawnictwa nielegalne” w znaczeniu pejoratywnym, sugerującym bezprawne postępowanie podziemnych wydawców. Jest to określenie nieściśle, albowiem opozycja polityczna tworząc niezależny ruch wydawniczy uważała swoje postępowanie za legalne, zgodne z konstytucją i ratyfikowanymi przez komunistyczny rząd polski międzynarodowymi paktami praw człowieka i obywatela. „2 obieg” obejmuje dorobek poligraficzny powstały w okresie od połowy roku 1976 do końca kwietnia 1990. Por. M. A. Supruniuk, *„Zweiter Umlauf” oder 14 Jahre Widerstand. Versuch einer Definition*, [w:] *Papierowa rewolucja 1976–1990. Les éditions clandestines en Pologne communiste*, Fribourg 1992, s. 49–56.

egz. (szczególnym wyjątkiem był „Robotnik” powielany w nakładzie od kilkunastu do 30 tys. egz.). Po roku 1980 podziemne wydawnictwa stały się najtrwalszym elementem niezależnych struktur społeczno-politycznych, na którym wspierały się wszystkie walczące z władzą komunistyczną podmioty polityczne: partie, związki zawodowe, stowarzyszenia i organizacje społeczne, organizacje studenckie i młodzieżowe.

Dnia 26 czerwca 1976 roku w Radomiu, Ursusie, Płocku i Grudziądzu doszło do robotniczych strajków i protestów przeciwko podwyżkom cen żywności. Robotnicy biorący udział w protestach zostali brutalnie pobici przez milicję, aresztowani i zwolnieni z pracy. Grupa intelektualistów skupiona wokół Jacka Kuronia i Antoniego Macierewicza powołała Komitet Obrony Robotników (KOR) – od połowy 1977 roku KOR zmienił nazwę na Komitet Samoobrony Społecznej „KOR” – który już od lipca 1976 roku niósł pomoc prawną, medyczną i finansową poszkodowanym. Współpracownicy KOR gromadzili informacje o czerwcowych strajkach w całym kraju, weryfikowali je i – przełamując ogromną nieufność rodzin poszkodowanych osób – nawiązywali bezpośredni kontakt z potrzebującymi pomocy, represjonowanymi robotnikami. Latem 1976 roku KOR objął pomocą kilkaset rodzin z Radomia i Ursusa, a później także z Płocka, Grudziądza i kilku innych ośrodków w Polsce. Informacje o działalności Komitetu zamieszczały wydawane na powielaczu „Komunikaty KOR”, a nieco później, na wzór rosyjskiej „Kroniki Bieżących Wydarzeń”, „Biuletyn Informacyjny”. Były to pierwsze nie podlegające cenzurze, redagowane i wydawane w kraju druki „2 obiegu”.

Dnia 25 marca rozpoczął działalność Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela (ROBCiO), którego głównym celem, w pierwszym okresie istnienia, było zbieranie podpisów pod petycją domagającą się opublikowania w Dzienniku Ustaw PRL, a następnie wydania drukiem, ratyfikowanych 3 marca 1977 roku Paktów Praw Człowieka i Obywatela. Do połowy 1977 roku w kilku większych miastach: Warszawa, Lublin, Łódź, Poznań, Kraków, Gdańsk oraz wsiach województwa lubelskiego ujawniły się niezależne organizacje społeczne, wydawnictwa podziemne i społeczne biblioteki. W niedługim czasie powstały ugrupowania studenckie, chłopskie oraz pierwsze w państwie komunistycznym wolne związki zawodowe wydające własne biuletyny i dokumenty organizacyjne, później również książki. W latach 1980–1981, w okresie istnienia legalnej „Solidarności”, „2 obieg” działał prawie legalnie, a książki i broszury drukowane były w każdym niemal mieście w Polsce.

Toruń i region toruński

Próba opisanie niezależnych ruchów polityczno-społecznych w regionie toruńskim przed powstaniem „Solidarności” napotyka na dwie podstawowe

sprzeczności. Toruń i województwo toruńskie znajdowały się na obrzeżach głównych wydarzeń politycznych lat 70. Nie było tu wielkich wystąpień robotniczych ani osobistości z pierwszych stron gazet. Nie powstała w regionie żadna z niezależnych organizacji społeczno-politycznych, nie buntowali się chłopi ani studenci. W tym samym czasie jednak niezależna prasa ukazująca się w Gdańsku i Warszawie notowała nieproporcjonalnie dużą liczbę represji w stosunku do mieszkańców Grudziądza, Torunia, Chełmży i Wąbrzeźna. Poza wspomnianymi informacjami o represjach stosowanych przez MO i SB, brak niemal zupełnie innych przekazów źródłowych do opisywanych wydarzeń. Ukazująca się w Toruniu od końca 1980 roku niezależna prasa tylko w niewielkim stopniu zajmowała się przeszłością, rejestrując głównie bieżące fakty polityczne. Nie powstały żadne krytyczne opracowania czy prace naukowe poświęcone wydarzeniom drugiej połowy lat 70. w regionie toruńskim. Dotyczy to również, choć w mniejszym stopniu, kilkunastu miesięcy istnienia legalnej „Solidarności”. Najważniejsze informacje, choć dotyczące głównie lat 1981 – 1986, odnaleźć można w wydanym nakładem toruńskiego wydawnictwa KWADRAT w 1986 roku *Kalendarzu Współczesnym 1987*³. Rodzaj wydawnictwa pozwolił jedynie na bardzo pobieżne zasygnalizowanie wielu problemów.

Stosunkowo najlepiej udokumentowany jest strajk w grudziądzkiej Pomorskiej Odlewni i Emalierni (POiE) oraz wynikię w jego następstwie zwolnienia z pracy. Opisane zostały one w broszurze *Wypadki czerwcowe i działalność Komitetu Obrony Robotników*, wydanej przez KOR w maju 1977 roku. Szczegółowe dane, dotyczące zwłaszcza represji wobec uczestników strajku, zawarte są również w wydawanych poza zasięgiem cenzury pismach: „Robotnik”, „Bratniak”, „Komunikat KOR” oraz „Biuletyn Informacyjny KSS KOR”. Nadal jednak, po dwudziestu latach, trudno zweryfikować imiona i nazwiska osób biorących udział w strajku i tworzących pierwsze niezależne struktury. Prawie nic nie wiemy o kolporterach, datach i nakładach przywożonych książek i prasy, o adresach spotkań Towarzystwa Kursów Naukowych i spotkań samokształceniowych.

W dalszych badaniach konieczny byłby wgląd w archiwum dawnego Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych, a być może także w archiwum MSW w Warszawie. W czerwcu 1976 Grudziądz był jednym z kilku miast w Polsce, gdzie robotnicy zareagowali protestem na ogłoszoną w środkach masowego przekazu informację o podwyżce cen artykułów żywnościowych. O zainteresowaniu Warszawy wydarzeniami w Grudziądzu świadczy zakres represji wobec współpracującego z Komitetem Obrony Robotników Edmunda Zadrożyńskiego, rencisty, do 1973 roku pracownika Odlewni, do którego zwrócili się zwolnieni z pracy. Zadrożyński był od początku 1977 roku bliskim

³ Wiele zawartych tam danych wymaga weryfikacji, inne uzupełnienia na podstawie znanych dziś faktów – jest to jednak opracowanie wymagające uwagi.

współpracownikiem KOR, a od września 1977 roku jawnym, podpisanym nazwiskiem, współredaktorem ukazującego się poza cenzurą „Robotnika”. Z jego też inicjatywy zredagowano siedem kolejnych listów do władz centralnych w sprawie socjalnych i społecznych problemów Grudziądza, pod każdym zbierając kilkaset podpisów. Efektem zbiorowych petycji było m.in. otwarcie przychodni lekarskiej na grudziądzkim osiedlu Strzemięcina⁴. Szykany wobec Edmunda Zadrożyńskiego nie zmniejszyły się również po przywróceniu do pracy zwolnionych robotników; coraz częstsze rewizje, zatrzymania, pogróżki opisywane były każdorazowo w „Robotniku” i „Komunikatach KSS KOR”. Edmund Zadrożyński został aresztowany 1 lipca 1979 roku i w marcu 1980 roku skazany na podstawie faszywego zarzutu uczestnictwa we włamaniach na 3 lata więzienia (wykorzystano w tym celu kryminalną działalność syna). Podwójny, 47/48, kwietniowy numer „Robotnika” relacjonował wydarzenia związane z procesem oraz zamieścił apel KSS „KOR” i „Robotnika” w sprawie jego uwolnienia. „Sprawa Zadrożyńskiego” była jedną z najgłośniejszych w okresie przed sierpniem 1980 roku i doprowadziła nawet do uchwalenia 19.05.1980 roku w Paryżu, na „Konferencji dla Obrony Wolnych Związków Zawodowych w ZSRR i Europie Wschodniej”, wystosowanego przez 179 osób z 12 krajów, apelu do Zadrożyńskiego wyrażającego solidarność i zobowiązanie do dalszej walki o jego uwolnienie. Wiece w obronie Zadrożyńskiego zorganizowały centrale związkowe w RFN, Francji, Belgii, Danii, Szwajcarii, Włoszech, USA i Wenezueli. Również w Polsce po aresztowaniu Zadrożyńskiego w całym województwie i w wielu innych miastach przeprowadzono akcję ulotkową, a pod listem protestacyjnym zebrano podpisy ok. 800 osób. Edmund Zadrożyński wyszedł z więzienia dopiero po sierpniu 1980 roku w wyniku porozumień zawartych w stoczni gdańskiej. W Grudziądzu działali również Brunon Nagel, Mieczysław Kukuła, Maksymilian Moździński, Bronisław Niklaszewski i inni, w większości zwolnieni pracownicy Odlewni i Emalierni. W pierwszej połowie roku 1977 pojedyncze egzemplarze ulotek i pism KOR docierały z Grudziądza również do Torunia. Były to jednak wypadki sporadyczne.

Dopiero w początkach 1978 roku, z inicjatywy Stanisława Barańczaka i Wiesława Cichonia – studenta UAM, sygnatariusza deklaracji założycielskiej poznańskiego Studenckiego Komitetu Solidarności (SKS) – Toruń włączony został w obszar działań niezależnych. Pod koniec 1977 lub na początku 1978 roku Wiesław Cichoń dostarczył do Torunia pięć egzemplarzy wydanego właśnie przez Niezależną Oficynę Wydawniczą tajnego dokumentu cenzorskiego pt. *Z Księgi Zapisów GUKPPiW*. Miał je przekazać osobom, których nazwiska

⁴ Pisałem o tym w referacie odczytanym 14.12.1991 roku w Towarzystwie Bibliofilów im. J. Lelewela w Toruniu, pt. *Niezależny obieg wydawniczy w Toruniu i regionie toruńskim w latach 1977–1981*. Materiał dokumentacyjny, druki ulotne, odezwy i „Listy otwarte” znajdują się w zbiorach pracowni DŹS Biblioteki UMK.

otrzymał od KOR. Byli to: Antoni Stawikowski, Konrad Górski, Wilhelmina Iwanowska, Artur Hutnikiewicz i Józef Kozłowski⁵. Najważniejsze i najowocniejsze było spotkanie z Antonim Stawikowskim. W trakcie rozmów narodziła się idea niezależnej biblioteki w Toruniu, zrealizowana pod koniec 1978 roku.

W połowie 1978 roku przyjechał do Torunia Stanisław Śmigiel, członek gdańskiego oddziału KOR. Przyjazd Stanisława Śmigla zaktywizował środowisko toruńskiej inteligencji i usprawnił kolportaż niezależnych publikacji. W latach 1978/1979 było w Toruniu 12–15 osób regularnie odbierających rozprawdane książki⁶. Pierwotnie kolportażem zajmował się Stanisław Śmigiel, później, „po wypadkach”, inicjatywę przejęli Wiesław Cichoń, Katarzyna Kałamajska i Józef Adamczyk, człowiek działający w cieniu, ale ogromnie zaangażowany⁷. W latach 1979–1980 sprowadzono do Torunia kilkadziesiąt tytułów druków bezdebitowych w nakładach sięgających kilkudziesięciu egzemplarzy. Istniały również inne, niezależne od KOR-owskiego kanały kolportażu „bibuły”. Na przełomie 1978/1979 rozprawdano w Toruniu książki i pisma Ruchu Młodej Polski (RMP), organizacji wywodzącej się z gdańskiego oddziału ROPCiO. Inicjatorem był student Wydziału Sztuk Pięknych UMK Ziarkiewicz; nawiązano bliską współpracę z Leszkiem Jankowskim z RMP, który przywoził książki i pisma do Torunia, otrzymując w zamian papier i materiały drukarskie. Książki magazynowane były w mieszkaniu profesorostwa Tomaszewskich, a stamtąd rozprawdane w środowisku uniwersyteckim. Przywożone nakłady sięgały 20–30 egz. jednego tytułu i rozchodziły się w całości. W 1979 roku trafiła do Torunia pokaźna przesyłka podziemnych wydawnictw z Ukrainy⁸.

W roku 1979 do działań niezależnych włączyły się środowiska związane z Kościołem katolickim. Głównym powodem był wybór, a później przygotowania do wizyty Jana Pawła II w Polsce. Zarówno jednak KIK, w którym główne prace wykonywał wspomniany Józef Adamczyk, jak i Duszpasterstwo Akademickie OO Jezuitów o. Władysława Wołoszyna zaangażowały się głównie w ideę Towarzystwa Kursów Naukowych. Ogłoszoną w 1977 roku deklarację założycielską TKN podpisały nieco później dwie osoby z Torunia: o. Władysław Wołoszyn oraz profesor Konrad Górski, który jednak odwołał podpis w atmosferze skandalu.

Osobami szczególnie aktywnymi w organizowaniu spotkań byli: uczennica Antoniego Stawikowskiego Janina Ochojska oraz student polonistyki Klemens Baranowski. Pierwszy wykład z inicjatywy Stanisława Barańczaka odbył się jeszcze w roku 1977. Spotkanie z poetą przebiegało w prywatnym mieszkaniu,

⁵ Informacja na podstawie rozmów z Wiesławem Cichonem przeprowadzonych w październiku i listopadzie 1991 roku.

⁶ Informacje na podstawie rozmowy ze Stanisławem Śmiglem we wrześniu i październiku 1991 roku.

⁷ Informacje na podstawie rozmowy z Józefem Adamczykiem w listopadzie 1991 roku.

⁸ Informacja od prof. Jerzego Tomaszewskiego.

w obecności kilkunastu osób, głównie studentów. W latach 1977 – 1980 odbyło się kilkanaście wykładów, przy czym frekwencja wynosiła od kilkunastu do ok. 100 osób (w Duszp. Akadem. z Bogdanem Cywińskim). W okresie tym przybywali do Torunia z odczytami m.in. Aleksander Hall, Bogdan Borusewicz, Ludwik Dorn, Bohdan Cywiński (kilka razy), Andrzej Celiński, Jacek Kuroń, Jacek Bierezin, Anka Kowalska, Stefan Kisielewski, Jan Strzelecki⁹. Spotkania odbywały się w mieszkaniach prywatnych organizatorów (bardzo często w mieszkaniu Stanisława Śmigła przy ul. Mickiewicza 91) oraz w Duszpasterstwie Akademickim i KIK. Kilkakrotnie doszło do spotkania poza Toruniem; w Grudziądzu oraz w Chełmży, w mieszkaniu Mirosławy i Waldemara Sędzikowskich¹⁰. Po kilku aresztowaniach (m.in. J. Kuronia) zmieniono w początku 1980 roku sposób organizowania spotkań TKN; przygotowywano fakultatywnie kilka tematów i dopiero w ostatnim momencie informowano o miejscu i czasie spotkania. Prelegentami byli także naukowcy z uniwersytetu toruńskiego, m.in. Janusz Kryszak, który 6 maja 1980 roku, na spotkaniu w KIK mówił o humanizmie religijnym. W 1981 roku wykłady przeniosły się na teren UMK, gdzie zorganizowano spotkania m.in. z Leszkiem Nowakiem (28 IV), Januszem Szpotańskim (4 V), Antonim Macierewiczem, Andrzejem Czumą i Aleksandrem Hallem (7 V), Stefanem Kawalcem (11 V) czy Stefanem Kisielewskim (14 V)¹¹.

Niezależne środowisko toruńskie skupiało głównie ludzi z kręgów uniwersytecko – naukowych. Pomimo podejmowanych prób dotarcia do większych zakładów pracy tylko sporadycznie młodzi robotnicy brali udział w organizowanych odczytach TKN. Udało się natomiast wprowadzić do zakładów niezależną prasę, głównie afiliowanego przy KOR „Robotnika”. 1 grudnia 1979 roku w 35 numerze tego pisma opublikowana została „Karta Praw Robotniczych”. Pośród 107 podpisów znalazły się 4 z województwa toruńskiego; Kartę podpisali Edmund Zadrożyński i Maksymilian Możdźński z Grudziądza oraz Stanisław Śmigiel z Torunia i Mirosława Sędzikowska, polonistka z Chełmży. Kilka miesięcy wcześniej, 27 czerwca 1979 roku, Stanisław Śmigiel podpisał w Poznaniu „Oświadczenie Klubu Samoobrony Społecznej Regionu Wielkopolsko-Kujawskiego”, a we wrześniu siedem osób z Torunia i Chełmży podpisało list otwarty „Do Konferencji Episkopatu Czech i Moraw” w sprawie uwięzionych działaczy „Karty 77”. Byli to Konrad Turzyński z RMP, Stanisław Śmigiel, Mirosława i Waldemar Sędzikowscy, Aleksandra Lisewska, Marian Maruszewski i Paweł Wudarski¹². W marcu 1980 roku odbyły się wybory do

⁹ Informacje na podstawie działu kronikarskiego „Biuletynu Informacyjnego KSS KOR” oraz rozmów z Antonim Stawikowskim.

¹⁰ Informacja na podstawie rozmowy z Mirosławą Sędzikowską w październiku 1991 roku.

¹¹ Na podstawie: *Niezależne Zrzeszenie Studentów UMK zaprasza... Prelekcje – dyskusje*, Toruń, 24 IV 1981, s. 4.

¹² Informacja i kopia dokumentu od Konrada Turzyńskiego.

Sejmu PRL i rad narodowych szczebla wojewódzkiego. W przeddzień wyborów grupa osób z inicjatywy Cichonia rozkleiła w całym mieście plakat-ulotkę formatu A-4, wydrukowaną z linorytu o treści: „PAMIĘTAJ! MASZ PRAWO NIE GŁOSOWAĆ”.

Od połowy 1980 roku, a zwłaszcza po powstaniu „Solidarności”, bazy poligraficzne Elany, Geofizyki, Merinotexu i in. rozpoczęły druk plakatów i ulotek; pojawiły się odezwy i komunikaty przedrukowywane z Gdańska i Warszawy oraz oryginalne wydawnictwa związkowe. Szczególnie dużą aktywność wykazała „Solidarność” Elany. Już w listopadzie 1980 roku rozpoczęła powielanie własnych opracowań programowych i metodycznych dla potrzeb związkowych, a wkrótce potem artykułów historycznych. Prawdopodobnie w Elanie wydany został, pod koniec 1980 roku, fragment *Księgi psalmów* w tłumaczeniu Czesława Miłosza i krótki tekst autorstwa S. K. (Sławomir Kalembka) pt. *Rocznica odzyskania niepodległości* oraz prawdopodobnie katalog Społecznej Biblioteki z marca 1981 roku (choć bez pieczętki „Powielarnia ZWCh ELANA”).

W końcu 1980 roku zaczęło wychodzić w Toruniu również niezależne pismo „Wolne Słowo”. Pierwszy numer ukazał się 3 listopada i liczył 21 stron – formatu A-4 – jednostronnie drukowanych na powielaczu. Później „Wolne Słowo” wydawane było w technice offsetowej. Do nr 8 z 23.03.1981 r. dodano w formie wkładki wykład Czesława Miłosza wygłoszony w Sztokholmie z okazji przyznania Nagrody Nobla. „Wolne Słowo” wydawane było w nakładzie dochodzącym do 2000 egz.

Zaangażowanie wielu studentów w niezależną działalność wydawniczą, kolportaż, akcje ulotkowe, udział w spotkaniach samokształceniowych nie przybrały w Toruniu form organizacyjnych. Nie powstał, rozwijający się pod koniec lat 70. we wszystkich większych ośrodkach akademickich w kraju, Studencki Komitet Solidarności. W dniach 20–26 lipca 1977 roku, w Beskidzie Niskim, odbył się, zorganizowany przez KSS „KOR”, „obóz instruktazowy” dla działaczy SKS. Wzięło w nim udział ok. 25 osób z Warszawy, Krakowa, Wrocławia, Poznania, Łodzi, Szczecina i prawdopodobnie z Torunia (?). W kwietniu 1979 roku odbył się opisany w podziemnym „Głosie” happening studencki pn. „Czekamy”, zorganizowany przez Klemensa Baranowskiego. W lipcu 1980 roku wydrukowana została na powielaczu ulotka zatytułowana „Do przyszłych studentów UMK”, podpisana przez „Niezależne środowisko akademickie w Toruniu”, informująca o stanie szkolnictwa polskiego, o sytuacji na uczelni i o podejmowanych działaniach samokształceniowych w środowisku UMK.

Dnia 15 września 1980 roku Stanisław Śmigiel przywiózł z Gdańska dokumentację tworzących się niezależnych organizacji studenckich Trójmiasta. Na zebraniu zorganizowanym pod koniec września, w którym wzięli udział m.in.: Zbigniew Nowek, Robert Ziemkiewicz, Waldemar Adamkiewicz, powo-

łano Tymczasowy Komitet Założycielski Niezależnego Zrzeszenia Studentów Polskich UMK (TKZ NZSP). We wrześniu 1980 roku, niezależnie od TKZ NZSP, grupa studentów Wydziału Sztuk Pięknych UMK, m.in. Ewa Tomaszewska, Jerzy Kunicki-Goldfinger, Jacek Buchholz, Andrzej Lewandowski, Irena Churska i Karol Sadowski zainicjowali dyskusję na temat samorządu studenckiego. Pierwsza ulotka w sprawie powstania niezależnego ruchu studenckiego na UMK pt. „Studenci” ukazała się już we wrześniu (20.09)¹³; następną wydana została 1 października i proponowała konkretne działania, m.in. spotkanie osób zainteresowanych organizacją Samorządu. Tymczasem 29 października odbyło się w Auli UMK referendum, które zadecydowało o powstaniu NZSP w Toruniu. W kilka dni po otrzymaniu przez Miłosza nagrody Nobla, TKZ NZSP UMK powielił, na podstawie wydania NOW-ej, kilka wierszy laureata – 5 stron odbitych na ksero nosiło tytuł *Korona*. Był to prawdopodobnie pierwszy tekst literacki „2 obiegu” w Toruniu. Wkrótce potem Wiesław Janowski wydał 1 numer „Immunitetu” – pisma (po zmianie nazwy organizacji) Niezależnego Zrzeszenia Studentów (NZS) UMK. NZS UMK zostało zarejestrowane 1 kwietnia 1981 roku; w kwietniu wybrano również władze. Także w kwietniu 1981 roku odbył się w Krakowie I Ogólnopolski Zjazd NZS, na którym wybrano Waldemara Adamkiewicza w skład Krajowej Komisji Koordynacyjnej.

Brak pełnej bibliografii toruńskiego „2 obiegu”. Próbę opisu podziemnej prasy toruńskiej podjętą przez Romana Bäckera trudno uznać za udaną, skoro znalazły się w niej zarówno pisma SZSP, jak i tzw. „struktur poziomych” PZPR. Dysponujemy jedynie niewielkim i nie pozbawionym błędów zestawieniem „Prasa niezależna w regionie toruńskim 1980–1989” opublikowanym przez Marcina Orłowskiego w dwóch częściach w „Toruńskim Informatorze Solidarności” – TIS (nr 13 i 14 za 1993 rok). Toruńskie druki zwarte notują fragmentarycznie niemal wszystkie bibliografie „2 obiegu” oraz wspomniany *Kalendarz Współczesny 1987*. W 1981 roku powstała Spółdzielnia Wydawnicza TON. Pierwszą pozycją wydawniczą TON (a zarazem pierwszym wydaniem krajowym) był wydrukowany na offsecie, w trzech okazałych podłużnych tomach, *Archipelag GULag* Aleksandra Solżenicyna. Książkę wydano w sztywnych okładkach w nakładzie ok. 1000 egz.¹⁴ TON opublikował ponadto wspólnie z NOW-ą: Tadeusza Konwickiego *Małą apokalipsę* (ok. 3000 egz.) i Kazimierza Brandysa *Nierzeczywistość* (ok. 3000 egz. w dwóch wydaniach). Wydrukowane zostały również w niewielkim nakładzie, rozprowadzane w grudniu 1981 roku, wspomnienia Stanisława Swianiewicza *W cieniu Katynia* oraz Piotra Woźniaka *Zapluty karzel reakcji*. Nakład tej ostatniej pozycji udało się ukryć po 13 grudnia, lecz nie złożony wpadł podczas

¹³ Wszystkie znane mi egzemplarze mają nieczytelną drugą cyfrę daty – 20 lub 28, 29?

¹⁴ Wszystkie informacje o nakładach na podstawie: *Wydawnictwa niezależne*, [w:] *Kalendarz współczesny 1987*, Toruń 1986, s. 39–40.

przypadkowej rewizji kilka miesięcy później. Zachowało się zaledwie kilka egzemplarzy książki. Na zlecenie NZS UMK, TON wydrukował *Zniewolony umysł* Cz. Miłosza ze wstępem prof. Artura Hutnikiewicza w nakładzie ok. 3000 egz. W kwietniu 1981 roku NZS wydało na powielaczu, w formacie A-4, *Rewolucję bez rewolucji* Leszka Moczulskiego. Książka ta miała 2 dodruki (m.in. przed spodziewaną wizytą żony autora w maju 1981 roku, podczas „tygodnia solidarności” z więźniami sumienia), które różnią się okładką.

W 1981 roku ukazały się ponadto: sygnowana przez Zarząd Regionu NSZZ „Solidarność” broszura *Obywatel a służba bezpieczeństwa*, Anieli Steinsbergowej *Widziane z ławy obrończej* wydane na powielaczu, w formacie A-4, przez Toruński Komitet Obrony Więzionych za Przekonania (nakł. ok. 1200 egz.) oraz tom wierszy Czesława Miłosza, wydany z inicjatywy Aleksandry Kuczyńskiej przez pismo „Rota '80”.

W styczniu 1981 roku, z inicjatywy Aleksandry (Leny) Kuczyńskiej i Andrzeja Sobkowiaka rozpoczęła działalność Wszechnica Związkowa Komisji Kultury oraz Ośrodek Prac Społeczno-Zawodowych (OPS-Z). Także z inicjatywy A. Kuczyńskiej, w lipcu 1981 roku, odbyło się w Toruniu ogólnopolskie spotkanie „wszechnic związkowych”. Jednym z efektów spotkania był pomysł powielania najciekawszych wykładów wszechnicowych oraz wszechstronna wymiana własnych wydawnictw. Do połowy grudnia nie udało się jednak wydać żadnego z przygotowanych materiałów. Wymiernym sukcesem spotkania było przejęcie opieki nad powstającymi w wielu zakładach pracy bibliotekami niezależnymi. Dla potrzeb tych bibliotek TON powieliła w nakładzie 50 egz. kilkanaście tytułów najbardziej poczytnych i najwartościowszych pozycji książkowych, m.in. Borysa Pasternaka *Doktor Żywago* oraz broszurę *Czego nie ma w podręcznikach do historii?*¹⁵.

Spoleczna Biblioteka w Toruniu

Pierwsze publikacje podziemne ukazywały się w niewielkich nakładach od kilkudziesięciu do kilkuset egzemplarzy. Rozprowadzane były niemal wyłącznie w wielkich miastach i w zamkniętych środowiskach autorów, drukarzy i kolporterów, którzy niechętnie dzielili się zdobyczą¹⁶. Książki przesyłane do dużych bibliotek naukowych (a dbały o to niemal wszystkie oficyny podziemne) trafiały, analogicznie jak wszelkie wydawnictwa emigracyjne, do działu cymeliów lub prohibitów i korzystanie z nich uwarunkowane było zgodą dyrekcji. Dlatego działalność Studenckich Komitetów Solidarności (SKS), funkcjonują-

¹⁵ M. A. Supruniuk, *W Toruniu poza cenzurą*, [w:] tenże, *Emisariusze innej Polski. Instytut Literacki w Paryżu (1946–1992)*, Toruń 1992, s. 36–39.

¹⁶ L. Szaruga, „Zapis”. *Wstęp do opisu*, [w:] *Piśmiennictwo – systemy kontroli – obiegi alternatywne*, t. 2, pod red. J. Kosteckiego i A. Brodzkiej, Warszawa 1992, s. 297–319.

cych w niemal każdym mieście uniwersyteckim, skierowana była na nacisk opinii studenckich i naukowych na dyrekcje największych bibliotek w sprawie zwolnienia prohibitów. Udało się to tylko w nielicznych księżnicach w Polsce, dopiero w końcu 1981 roku, m.in. w Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu.

Ograniczenie dostępu do cymeliów (*rer-ów*, jak nazywano te książki w Bibliotece UJ, czy prohibitów) w bibliotekach państwowych, a także zwiększenie nakładów wydawanych w „2 obiegu” książek, związane z wykorzystaniem efektywniejszych technik druku, spowodowało szersze zainteresowanie publikowanymi poza cenzurą tekstami. Zaczęły powstawać, głównie w środowiskach uniwersyteckich, niezależne biblioteki¹⁷.

Po roku 1976, po powstaniu w Polsce niezależnego obiegu wydawniczego i czytelniczego, nastąpiło również wyraźne natężenie wysyłek książek i czasopism emigracyjnych do kraju, przede wszystkim wydawnictw Instytutu Literackiego w Paryżu¹⁸. Głównym ich odbiorcą stała się utworzona w 1977 roku, prowadzona przez Teresę Bogucką, pierwsza w Polsce warszawska niezależna biblioteka książek zakazanych, dysponująca w 1978 roku 300 ich tytułami, 106 numerami „Kultury” i 18 „Zeszytami Historycznymi”¹⁹. Książki emigracyjne trafiały do Warszawy w wielu egzemplarzach i stamtąd rozdawane były do innych zakładanych w końcu lat 70. niezależnych bibliotek w całej Polsce. Czytelnikami niezależnych bibliotek byli zarówno uczniowie szkół średnich, jak i emeryci, chociaż największą grupę stanowili studenci, zwłaszcza uczestnicy spotkań Towarzystwa Kursów Naukowych.

Spółeczna Biblioteka w Toruniu, zwana też „Biblioteką Wydawnictw Niezależnych”²⁰, powstała jesienią 1978 roku, chociaż dopiero w marcu roku następnego poinformowano o jej istnieniu mieszkańców Torunia w ulotce—apelu. Podstawę jej księgozbioru stanowiły książki i czasopisma wydane poza zasięgiem cenzury w kraju, podarowane przez osoby prywatne i podziemne wydawnictwa. Pokazną liczbę 40 książek „2 obiegu” przekazał Wiesław Cichoń. Dzięki kontaktom z Mirosławem Chojeckim, szefem NOW-ej, uzyskał on 10% rabatu przy zakupie książek oraz pewność, że dotrą do Torunia wszystkie nowości wydawnicze²¹. Równocześnie Antoni Stawikowski nawiązał współpracę z istniejącą od grudnia 1977 roku Niezależną Biblioteką Dzieł Zakazanych w Warszawie, prowadzoną przez Teresę Bogucką i Iwonę Korzeniewską; obie panie zobowiązały się gromadzić, kupować książki dla

¹⁷ M. A. Supruniuk, „Kultura”. *Materiały źródłowe do dziejów Instytutu Literackiego w Paryżu*, t. 2: *Bibliografia przedruków wydawnictw Instytutu Literackiego w niezależnych oficynach wydawniczych w Polsce w latach 1977–1990*, Warszawa 1995, s. 163–166 oraz Aneks 3 i 6.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ *Biblioteka książek zakazanych*, *Zapis* (wyd. Londyn) 5/1978, s. 192–193.

²⁰ Por. wspomniany *Kalendarz Współczesny 1987*, s. 38.

²¹ Informacja na podstawie rozmów z Wiesławem Cichoniem przeprowadzonych w październiku i listopadzie 1991 roku.

Torunia. W 1979 roku Teresa Bogucka przekazała toruńskiej bibliotece wiele cennych książek bezpłatnie, ułatwiając kontakt z wydawcami²². W marcu tegoż roku Grupa Założycieli Społecznej Biblioteki zwróciła się do społeczeństwa toruńskiego z apelem o pomoc w gromadzeniu zbiorów. Ważną częścią zasobu Społecznej Biblioteki były książki emigracyjne – głównie wydawnictwa Instytutu Literackiego. Docierały one do Torunia z „biblioteki centralnej” z Warszawy, ale „większość – pisał Antoni Stawikowski w liście do Jerzego Giedroycia w 1980 roku – przywozimy do Kraju sami”²³. Książki odbierane były w polskich bibliotekach w Paryżu i Londynie („Z POSKU otrzymałem około 30 pozycji, które wiozę dla toruńskiej społecznej biblioteki”²⁴), w polskich księgarniach, w redakcjach czasopism itp. W każdym niemal europejskim kraju, w którym zatrzymywali się Polacy, dostępny i ogólnie znany był przynajmniej jeden adres, pod który mogła zgłosić się po darmowe książki i czasopisma osoba wracająca do Polski. Bardzo często były to adresy oficjalnych przedstawicieli Instytutu Literackiego. Wydawnictwa „Kultury” stanowiły większość rozdawanych tą drogą książek. Praktykowana była też wysyłka „Kultury” i książek na adresy wskazane przez krajowego odbiorcę (głównie w Niemczech i Szwecji), skąd zabierane były do Polski przez rodziny lub „okazje”. W ten właśnie sposób – przez oba państwa niemieckie – docierała do Torunia „Kultura”. Antoni Stawikowski uzyskał w „Kulturze” bezpłatny abonament wszystkich wydawnictw Instytutu Literackiego, które wysyłane były do jego wuja Arno Gerkewitza w Niemczech Zachodnich, a ten „jako niewidomy rencista odwiedza rodzinę w NRD lub w Polsce i przywozi Kultury”²⁵.

Pierwsza próba katalogu Społecznej Biblioteki przygotowana została w połowie 1979 roku w formie przebitek maszynopisowych i kopii odręcznych w niewielkim nakładzie kilkunastu egzemplarzy. Spis zawierał osobno wykaz książek, osobno „Czasopism będących w posiadaniu Społecznej Biblioteki w Toruniu”. Zaznaczono w nim zaledwie 3 numery „Zeszytów Historycznych” oraz 40 zeszytów „Kultury” z lat 1956–1979, w tym pełne roczniki 1977 i 1978. Pełny katalog Biblioteki, poprzedzony listem – apelem „Do czytelnika” ukazał się w październiku 1979 roku, w formie kilku spiętych stron formatu A-4, maszynopisu powielonego jednostronnie w światłokopiach i kserokopiach. Księgozbiór liczył wówczas 24 tytuły pism i biuletynów wydawanych poza obiegiem cenzury, w tym najważniejsze, tj. „Zapis”, „Komunikat KOR”, „Biuletyn Informacyjny KOR”, „Bratniak”, „Robotnik”; 4 tytuły pism emigracyjnych, w tym duże komplety „Kultury”, „Aneksu” i „Zeszytów Historycznych” oraz 162 tytuły książek i broszur krajowych i emigracyjnych.

²² Informacje na podstawie rozmowy z Antonim Stawikowskim w październiku 1991 roku.

²³ List Antoniego Stawikowskiego do Jerzego Giedroycia – Londyn 16.08.1980, w zbiorach archiwum Instytutu Literackiego.

²⁴ Tamże.

²⁵ Tamże.

Była też niewielka liczba książek wydanych w języku angielskim²⁶. Kolejny katalog, uzupełniony i powiększony o nowe nabytki, w mniejszym formacie A-5, powielony w tej samej technice co poprzedni, przedstawiał stan zbiorów Biblioteki na dzień 27 marca 1981 roku²⁷. Zbiory Biblioteki, dzięki darowiznom i zakupom, zwiększyły się w tym okresie prawie dwukrotnie do 36 tytułów pism i biuletynów krajowych, 6 tytułów pism emigracyjnych i niemal 280 tytułów książek (liczne tytuły w wielu egzemplarzach). Biblioteka posiadała też katalog kartkowy, uzupełniany bieżąco²⁸.

W końcu 1981 roku było w Bibliotece prawie 2 tys. tytułów książek i czasopism, w tym ponad 100 numerów „Kultury” (także wydania miniaturowe, drukowane w Paryżu specjalnie z myślą o czytelniku w Polsce) oraz ponad 50 książek ze znakiem jońskiej kolumny, w tym dzieła Aleksandra Sołżenicyna, Czesława Miłosza, Witolda Gombrowicza, Józefa Mackiewicza i Andrieja Sacharowa oraz „bestseller” lat 70. w bibliotekach społecznych i niezależnych wydawnictwach – Andreja Amalrika *Czy Związek Sowiecki przetrwa do 1984 roku?*²⁹.

Opracowano technikę udostępniania zbiorów, która zapewniała bezpieczeństwo posiadanych książek, ale w znacznym stopniu wpłynęła na mniejsze zainteresowanie i niezbyt imponującą liczbę czytelników³⁰. O miejscu przechowywania książek Społecznej Biblioteki wiedziały jedynie dwie osoby, te zaś kontaktowały się w wyznaczone dni ze starszymi pięcioosobowych grup, którzy zbierali zamówienia. Książki wypożyczano bezpłatnie na okres 2 tygodni. Zastosowane środki bezpieczeństwa zaproponowane przez Wiesława Cichonia spowodowały, że zbiory Społecznej Biblioteki nigdy nie wpadły, a książki podlegały konfiskacie jedynie w czasie rewizji u czytelników. Opracowaniem katalogu zajęły się Katarzyna Kałamajska³¹ i Grażyna Chmiel, one też zabiegały o uzupełnianie zbiorów o pozycje wydane w niezależnym obiegu wydawniczym w Toruniu.

W połowie 1981 roku księgozbiór Społecznej Biblioteki podarowany został Zarządowi Regionu NSZZ „Solidarność”. Przekazanie miało nastąpić po ponownym opracowaniu i uzupełnieniu katalogu, którego podjęła się Krystyna

²⁶ *Do Czytelnika* [Katalog Społecznej Biblioteki w Toruniu], Toruń, październik 1979. – [2], 7 k.

²⁷ *Do Czytelnika – Toruń*, [27 marca 1981. Katalog Społecznej Biblioteki w Toruniu. Wyd. 2 uzup.] – [2], 13 k.; por. też listę bestsellerów biblioteki warszawskiej: *Biblioteka książek zakazanych*, s. 192–193. Trzeba jednak pamiętać, że w tym czasie w Toruniu funkcjonowało już 60 innych bibliotek wydawnictw niezależnych – K. Kuta, *O bibliotekach wydawnictw niezależnych*, *Wolne Słowo – Serwis Informacyjny* 1981, nr 122, s. 19–20.

²⁸ Katalog kartkowy Społecznej Biblioteki (obecnie w zbiorach Sekcji Dokumentów Życia Społecznego Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu).

²⁹ *Biblioteka książek zakazanych*, s. 193.

³⁰ Informacje uzyskane od Antoniego Stawikowskiego w październiku 1991 roku.

³¹ Informacja na podstawie rozmowy z Katarzyną Kałamajską w październiku 1991 roku.

Kuta. Nie udało się jednak przenieść zbiorów przed 13 grudnia i dzięki temu uniknęły one konfiskaty w stanie wojennym.

Losy księgozbioru po ogłoszeniu stanu wojennego są trudne do odtworzenia. W latach 1982–1989, po ukryciu i podzieleniu, biblioteka funkcjonowała w podziemiu w bardzo ograniczonym zakresie. Część książek trafiła do rąk prywatnych, inne wtopiły się w działające w środowisku toruńskim podziemne biblioteki na uniwersytecie i w zakładach pracy. Tą drogą, po likwidacji bibliotek studenckich, kilkanaście książek i czasopism znalazło się w bibliotece założonego w kwietniu 1989 roku w Toruniu przez Annę i Mirosława Supruniuków Toruńskiego Towarzystwa Książki Niezależnej, działającego przy UMK. W połowie 1989 roku księgozbiór Społecznej Biblioteki, uzupełniony o nabytki z lat 1982–1989 (głównie z darów), trafił do pomieszczeń Zarządu Regionu przy ulicy Mickiewicza, stając się biblioteką związkową. Nie doczekał się niestety opracowania, nie udało się odzyskać wielu zaginionych pozycji. W latach 1989–1995 uzupełniono jedynie katalog kartkowy. W 1995 roku cała biblioteka związkowa przekazana została wraz z katalogiem kartkowym Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu. Książki i czasopisma wcielone zostały do księgozbioru, katalog oraz druki ulotne znalazły się w Oddziale Dokumentów Życia Społecznego.

Zbiegiem okoliczności dysponujemy materiałami, które pozwalają w przybliżeniu odtworzyć zainteresowania czytelników Społecznej Biblioteki w latach 1978–1981. Są to zarówno drukowane katalogi uzupełniane ręcznie przez opiekunów biblioteki, jak i zachowany w dużej części katalog kartkowy. Porównanie kartek z katalogu z drukowanym spisem z marca 1981 roku pozwala zauważyć, że zaginęły głównie – o ile w ogóle były – kartki z opisem czasopism (są jedynie dla „Kultury” paryskiej), druków ulotnych oraz nielicznych książek. Nie sposób powiedzieć, jak wielu. Najciekawsze, najbardziej poszukiwane tytuły znajdowały się w Bibliotece w kilku egzemplarzach, każdy posiadał osobną kartkę i osobną sygnaturę składającą się z cyfry rzymskiej i arabskiej, odwzorowaną również w prawym górnym rogu okładki i karty tytułowej. W drukowanym w formie broszury katalogu nie uwzględniono niestety informacji o liczbie egzemplarzy danego tytułu i możemy się jedynie domyślać, przez analogię, że brakuje kartek katalogowych kilku książek z lat najwcześniejszych (1977–1978), np. wczesnych książek Miłosza, Gombrowicza, prac Adama Michnika, Leszka Moczulskiego, Jacka Kuronia i innych. W kilku wypadkach widać wyraźnie, że kartki zaginione przed 1989 rokiem zostały uzupełnione po powrocie biblioteki do Zarządu Regionu.

Książki podzielono w Bibliotece na działy rzeczowe, sygnatura zawierała informację o tematyce i miejscu na regale. W katalogu z 1979 roku wyróżniono następujące działy:

I – czasopisma krajowe; II – czasopisma emigracyjne; III – komunikaty, apele, biuletyny, oświadczenia; IV – dokumenty; V – listy, wywiady,

wspomnienia; VII — publicystyka społeczno-polityczna; VIII — poezja i wierszowane utwory satyryczne; IX — proza; X — inne; XI — książki obcojęzyczne. Brak było działu nr VI. W katalogu z 1981 roku zlikwidowano działy X i XI.

Katalog kartkowy spełniał w latach 1978–1981 dwie funkcje: był informatorem — w miarę bieżącym — o stanie księgozbioru, nabytkach, liczbie posiadanych egzemplarzy itp., z drugiej był rejestrem wypożyczeń. Na odwrocie każdej kartki wypożyczanej książki, broszury czy czasopisma zaznaczano datę wypożyczenia oraz inicjały lub numer czytelnika. Po zwrocie egzemplarza informację tę wymazywano lub zamazywano. W ten sposób kontrolowano zarówno obieg książki, punktualność zwrotu, jak i statystykę zainteresowania. Nie sposób jednak określić, czy procedurę tę prowadzono systematycznie. Oryginalne kartki katalogu z lat 1978–1981 zachowały te notatki. Najstarsze zapisy wypożyczeń pochodzą z 1979 roku. Autopsja pozwala wyróżnić, na podstawie zamieszczanych symboli, co najmniej 30 czytelników³². Mimo to możliwe jest zaobserwowanie preferencji czytelników Społecznej Biblioteki.

Oto spis tytułów, przy których zanotowano w latach 1979–1981 więcej niż jedno wypożyczenie³³. Opis zawiera nazwisko autora i tytuł spisany z karty katalogowej oraz liczbę wypożyczeń. Nie rozwiązuję oczywistych pseudonimów, nie poprawiam opisów³⁴.

Powyżej 15 wypożyczeń:

A. Amalrik, *Czy Związek Sowiecki przetrwa do roku 1984?* (20); K. Brandys, *Nierzeczywistość* (17); *Czarna księga cenzury PRL (Z księgi zapisów GUKPPiW)* (20); T. Konwicki, *Mała apokalipsa* (17); A. Solżenicyn, *Archipelag GULag* (19); A. Solżenicyn, *Krag pierwszy* (20); *Zeszyty Polskiego Porozumienia Niepodległościowego (PPN)* (18).

Między 10 a 15:

W. Anders, *Bez ostatniego rozdziału* (10); J. Abramski, R. Żywiecki, *Katyń* (10); B. Cywiński, *Zatruta humanistyka* (10); J. Czapski, *Wspomnienia starobielskie* (15); A. Kijowski, *Niedrukowane* (11); S. Kisielewski, *Na czym polega socjalizm?* (10); A. Michnik, *Cienie zapomnianych przodków* (13); A. Michnik, *Kościół, lewica, dialog* (12); B. Lewickij, *Terror i rewolucja* (13); J. Nowak, *Kurier z Warszawy* (10); N. Naruszewicz, *Geneza PRL* (12); G. Orwell, *Folwark zwierzęcy* (11); J. Piłsudski, *Bibula* (10); A. Steinsbergowa, *Widziane z ławy*

³² Znaczna część not na odwrocie kart jest jednak zamazana i nieczytelna.

³³ W wypadku kilku egzemplarzy i kart tego samego tytułu wypożyczenia zostały zsumowane, nawet jeżeli dotyczyły to różnych wydań.

³⁴ Dane te można znaleźć w: *Bibliografia podziemnych druków zwartych z lat 1976–1989*, oprac. G. Federowicz, K. Gromadzińska, M. Kaczyńska, Warszawa 1995; *Kto był kim w drugim obiegu? Słownik pseudonimów pisarzy i dziennikarzy 1976–1989*, Warszawa 1995.

obrończej (13); M. Tarniewski, *Krótkie spięcie* (14); M. Żułowski, *Wojna z Rosją o niepodległość* (11).

Między 5 a 9

J. Andrzejewski, *Miazga* (8); *Biała księga Kazimierza Świtonia* (6); W. Broniewski, *Wiersze* (5); S. Barańczak, *Sztuczne oddychanie* (5); W. Bieńkowski, *Socjalizm po 60 latach* (8); A. Ciołkosz, *Wanda Wasilewska — dwa szkice biograficzne* (6); *Dokumenty bezprawia KSS KOR* (6); F. Dürrenmatt, *Upadek* (5); W. Gombrowicz, *Dziennik* (5); W. Gomułka, *Moich 14 lat* (6); G. Herling-Grudziński, *Inny świat* (5); M. Hłasko, *Piękni dwudziestoletni* (9); *Kronika bieżących wydarzeń* (5); L. Kołakowski, *Moje poglądy na wszystko* (9); L. Kołakowski, *Obecność mitu* (5); M. Heller, *Świat obozów koncentracyjnych a literatura sowiecka* (5); B. Hrabal, *Zbyt głośna samotność* (6); J. Jedlicki, *Antynomie liberalnej koncepcji wolności* (5); S. Korboński, *Polskie Państwo Podziemne* (8); T. Konwicki, *Kompleks polski* (6); J. Kuśmierek, *O czym wiedziałem?* (5); M. Kukiel, *Gen. Sikorski* (5); J. Kuroń, *Zasady ideowe* (9); L. Moczulski, *Odrodzenie Rzeczypospolitej* (7); A. Michnik, *Nowy ewolucjonizm* (8); C. Miłosz, *Król Popiel i inne wiersze* (9); C. Miłosz, *Widzenia nad zatoką San Francisco* (5); C. Miłosz, *Wybór wierszy* (6); C. Miłosz, *Zdobycie władzy* (5); C. Miłosz, *Ziemia Ulro* (5); C. Miłosz, *Zniewolony umysł* (6); A. Micewski, *Współrzędzić czy nie kłamać?* (8); K. Moczarski, *Sprawa K. Moczarskiego* (7); J. Nowak, *Polska pozostała sobą* (7); M. Ossowska, *O pewnych przemianach etyki walki* (5); *O przesłuchaniach (Zachowanie podczas przesłuchań)* (8); J. Piłsudski, *Pisma zbiorowe* (6); W. Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski* (8); *Polacy w ZSRR* (5); A. Sacharow, *Mój kraj i świat* (6); *Stosunki sowiecko-niemieckie* (6); A. Solżenicyn, *List do przywódców radzieckich* (5); A. Solżenicyn, *Życie bez kłamstwa* (8); M. Tarniewski, *Działanie i przyszłość* (6); M. Tarniewski, *Ewolucja czy rewolucja* (6); M. Tarniewski, *Pochodzenie systemu* (8); J. Tischner, *Polski kształt dialogu* (7); W. Woroszyński, *Jesteś i inne wiersze* (5); P. Wierzbicki, *Cyrk* (5); W. Wasiuński, *Źródła niepodległości* (5).

Między 2 a 4:

Antysemityzm (2); T. Alf-Tarczyński, *Wspomnienia oficera Pierwszej Brygady* (4); L. Bądkowski, *Kaszubsko-pomorskie drogi* (3); L. Bądkowski, *Twarzą do przyszłości* (3); S. Barańczak, *Etyka i poetyka* (2); J. Bohdanowicz, *Operacja „Burza”* (3); A. Chciuk, *Wizyta w Izraelu* (2); J. Conrad, *Szkice polityczne* (4); N. Chruszczow, *O kulcie jednostki i jego następstwach* (3); M. Danilewicz Zielińska, *Szkice o literaturze emigracyjnej* (4); *Dokumenty KPN* (2); M. Dżilas, *Rozmowy ze Stalinem* (4); M. Dżilas, *Komunizm a klasa robotnicza* (4); *Dwie rozmowy — Moskwa 1960* (3); *Eurokomunizm* (4); I. Gołomsztoł, *Język artystyczny w warunkach totalitarnych* (2); W. Gombrowicz, *Kosmos* (4); M. Hłasko, *8 dzień tygodnia* (2); M. Hłasko, *Następny do raju* (2); Ł. Jodko,

Orientacja rosyjska w polskiej walce niepodległościowej (4); *Ja słucham — pamięci prof. W. Zonna* (3); *Języka propagandy* (3); *Karta Praw Robotniczych* (2); M. Król, *Style politycznego myślenia* (3); S. Kopacsi, *Węgry 1956* (3); *Kontynent — wybór artykułów* (2); L. Kołakowski, *Główne nurty marksizmu* (3); L. Kołakowski, *O nas samych* (2); S. Kisielewski, *Walka o świat* (2); W. Kuczyński, *Po wielkim skoku* (2); *Konwersatorium DiP — raport* (3); C. Miłosz, *Dolina Issy* (2); C. Miłosz, *Gucio zaczarowany* (2); C. Miłosz, *Miasto bez imienia* (4); C. Miłosz, *Rodzinną Europą* (2); O. Mandelsztam, *Późne wiersze* (3); *TKN — T. Masaryk* (2); N. Mandelsztam, *Nadzieja w beznadziejności* (3); J. Mieroszewski, *Modele i praktyka* (4); J. Nowak, *Polska droga ku wolności* (3); *Nocne rozmowy ze Smrkowskim* (4); *Nadzieja i odpowiedzialność* (2); *Obywatel a SB* (2); A. Oniegow, *Caryca i zwierciadło* (3); *Raporty katyńskie O'Malleya* (2); K. Orłoś, *Cudowna melina* (2); *Polityka rządu polskiego w kwestii Kościoła* (2); *Przemilczana przeszłość* (3); A. W. Rudziński, *Dziennik z powstania warszawskiego* (2); D. de Roux, *Rozmowy z Gombrowiczem* (3); J. Światło, *Kulisy bezpieki i partii* (2); A. Sołżenicyn, *Jeden dzień z życia I. Denisowicza* (3); A. Sołżenicyn, *Łbem w mur* (3); S. Swianiewicz, *W cieniu Katynia* (3); T. Staliński, *Śledztwo* (2); T. Staliński, *Ludzie w akwariu* (4); J. Szpotański, *Utwory wybrane* (2); M. Turbacz, *Możliwości działania opozycji w Polsce* (4); I. Tokarczuk, *Co znaczy być chrześcijaninem?* (2); H. Wereszycki, *Historia polityczna Polski* (3); W. Woroszyłski, *Literatura* (2); *W imieniu PRL* (2); K. Wożyła, *Kazanie* (3); *Wymiar sprawiedliwości w PRL* (3); *Wypadki czerwcowe* (2); *XYZ, O miejsce dla roztropności* (4); S. Żeromski, *Na probostwie w Wyszku* (4); „Kultura” (2); „Robotnik” (3).

Z powyższego zestawienia wyraźnie wynika, że czytelnicy Społecznej Biblioteki interesowali się przede wszystkim opracowaniami o charakterze społeczno-politycznym i historycznym, w mniejszym stopniu literaturą piękną i dokumentami wspomnieniowymi.

Największą poczytnością cieszyły się niemal te same tytuły, po które ustawiała się kolejka w warszawskiej bibliotece niezależnej: Amalrik, Sołżenicyn, Orwell, Naruszewicz (Moczulski), Michnik, Kuroń, Tarniewski (J. Karpiński), Czapski, Kijowski oraz *Czarna księga cenzury PRL*, która i dziś jest lekturą pouczającą i ważnym źródłem. Czy, i jakim stopniu, zainteresowania te miały wpływ na zakupy książek do biblioteki, trudno stwierdzić. Na podstawie katalogu kartkowego widać jednak, że w końcu 1981 roku w Społecznej Bibliotece były niemal wszystkie nowości podziemnych oficyn wydawniczych i pokaźna liczba książek emigracyjnych.

Nie jestem w stanie odpowiedzieć na pytanie, kto korzystał z księgozbioru Społecznej Biblioteki, ilu miała czytelników, czy wykorzystywali oni książki do badań naukowych, czy z wypożyczonych książek korzystały osoby trzecie.

Odpowiedź na te pytania pozwoliłaby nam określić zasięg oddziaływania jednej z pierwszych w Polsce niezależnych bibliotek z lat 1977–1981.

Aneks 1

Katalog Społecznej Biblioteki. Maszynopis powielany, 9 kart formatu A-4, drukowanych jednostronnie. Oryginał w posiadaniu autora. Zachowano pisownię tytułów książek.

Toruń, październik 1979 r.

DO CZYTELNIKA

Motto: „Każdy człowiek ma prawo do swobodnego wyrażenia opinii; prawo to obejmuje swobodę poszukiwania, otrzymywania i rozpowszechniania informacji i poglądów wszelkiego rodzaju bez względu na granicę, słowem, pismem lub drukiem, w postaci dzieła sztuki bądź w jakikolwiek inny sposób według własnego wyboru.”

Art. 19 pkt 2 Międzynarodowych Paktów Praw Człowieka (od grudnia 1977 formalnie obowiązujących w PRL).

W miesiącu marcu b.r. zwróciliśmy się do społeczeństwa toruńskiego z następującym apelem:

„Informujemy wszystkich zainteresowanych o rozpoczęciu działalności przez Społeczną Bibliotekę w Toruniu. Dysponuje ona wydawnictwami ukazującymi się w kraju poza zasięgiem cenzury, publikacjami wydawanymi poza granicami PRL, a także dokumentami wydawanymi oficjalnie w kraju, niedostępnymi w szerszym kręgu społecznym. Akty gwałtu dokonywane na kulturze polskiej, systematyczne odzieranie jej z większości ważkich treści; uwaga, jaką poświęca się, by na mapie historii naszego narodu pozostawały ciągle nietknięte białe plamy; zbywanie frazesem bądź milczeniem istotnych problemów społecznych naszego «tu i teraz» — wszystkie te fakty zrodziły naszą skromną inicjatywę. Niech będzie ona próbą odpowiedzi tym, którzy do takiej sytuacji doprowadzili i tym, którzy ją podtrzymują.

Nikogo nie musimy chyba zapewniać, że rzeczywistość, w jakiej zdecydowana większość z nas żyje, jest trudna i skomplikowana. Codziennie zmuszani jesteśmy do dokonywania «małych» i «dużych» wyborów. I chyba każdy z nas chciałby, aby były to wybory uczciwe i słuszne. Wychodzimy z założenia, że nie

wystarczy widzieć tylko awers, by stwierdzić, że moneta jest prawdziwa. Nie mniej ważny jest rewers, czy, jak kto woli, «odwrotna strona medalu».

Zwracamy uwagę czytelnika na to, że istnienie takiej biblioteki jak nasza jest zgodne z literą i duchem Konstytucji PRL oraz Międzynarodowymi Paktami Praw Człowieka ratyfikowanymi przez Polskę. Represjonowanie ludzi za czytanie i rozpowszechnianie książek i innego typu wydawnictw byłoby jaskrawym pogwałceniem naszych podstawowych wolności.

Zwracamy się do wszystkich, którym bliska jest idea Społecznej Biblioteki w Toruniu, by moralnie i materialnie poparli naszą akcję.

Prosimy o przekazywanie nam pozycji, które powinny służyć społeczeństwu.

Prosimy o wsparcie finansowe, które pozwoli nam systematycznie uzupełniać nasz księgozbiór.

Poznanie jak najszerzej rozumianej współczesnej kultury polskiej jest obowiązkiem każdego z nas i temu służy między innymi Społeczna Biblioteka w Toruniu — nasze wspólne dobro.”

Dziś, po półrocznej działalności biblioteki możemy śmiało powiedzieć, iż stała się ona rzeczywiście wspólnym dobrem wielu ludzi. O dużym poparciu społecznym dla naszej akcji świadczy fakt podwojenia w tak krótkim czasie księgozbioru Społecznej Biblioteki w Toruniu.

Serdecznie dziękujemy tym wszystkim czytelnikom, którzy przekazali nam książki i publikacje stanowiące ich własność prywatną.

Równie serdecznie dziękujemy tym, którzy wspomogli naszą akcję pomocą finansową.

Z osobnym podziękowaniem zwracamy się do działaczy Niezależnej Biblioteki w Warszawie, którzy przekazali nam nieodpłatnie wiele bardzo wartościowych pozycji.

Jesteśmy przekonani, iż pomoc ta nie tylko nie osłabnie, ale jeszcze bardziej się nasili, co już w niedługim czasie pozwoli nam dotrzeć do wszystkich, dziś jeszcze potencjalnych naszych czytelników.

Grupa założycieli

P.S. Na następnych stronach zamieszczamy zaktualizowany w/g stanu na koniec października wykaz książek i publikacji dostępnych dla czytelnika. Będziemy systematycznie informowali o nowych pozycjach wprowadzanych do księgozbioru.

CZASOPISMA KRAJOWE

1. „Bratniak” – czasopismo studenckie związane głównie z środowiskiem gdańskim
2. „Droga” – niezależne pismo społeczno-polityczne związane z odłamek R.O.P.C.i O.
3. „Robotnik” – gazeta poruszająca głównie sprawy robotnicze
4. „Głos” – niezależny miesięcznik społeczno-polityczny
5. „Gospodarz” – pismo w obronie chłopskiej gospodarki rodzinnej związane z R.O.P.C.i O.
6. „Indeks” – niezależne pismo studenckie
7. „Krytyka” – kwartalnik polityczny
8. „Mercuriusz krakowski i światowy” – pismo związane głównie z środowiskiem krakowskim – przegląd aktualności
9. „Opinia” – pismo Ruchu Obrony Praw Człowieka i Obywatela
10. „Placówka” – pismo Niezależnego Ruchu Chłopskiego
11. „Przegląd” – pismo Wydawnictwa im. Konstytucji 3 Maja – przegląd prasy zagr. dot. Polski i państw socjal.
12. „Puls” – nieregularny kwartalnik literacki
13. „Gazeta Polska” – pismo Konfederacji Polski Niepodległej
14. „Robotnik Wybrzeża”
15. „Ruch Związkowy” – pismo poświęcone odrodzeniu wolnego ruchu zawodowego w Polsce
16. „Rzeczpospolita” – pismo komitetu porozumienia na rzecz samokształcena narodu
17. „Spotkania” – niezależne pismo młodych katolików
18. „Sygnał” – niezależne pismo studenckie
19. „Zapis” – poezja, proza, eseje

II. POLSKIE CZASOPISMA WYDAWANE ZAGRANICĄ

1. „Aneks” – kwartalnik polityczny – Polskie Koło Naukowe, Uppsala – Londyn
2. „Kultura” – szkice, opowiadania, sprawozdania – Instytut Literacki w Paryżu
3. „Zeszyty historyczne” – Paryż, Instytut Literacki
4. „Trybuna” – kwartalnik polityczny – Londyn

III. KOMUNIKATY, APELE, BIULETYNY, OŚWIADCZENIA

1. Apele do społeczeństwa i władz PRL – kierowane przez KSS „KOR”, R.O.P.C.i O. i inne ugrupowania opozycyjne
2. Biuletyn informacyjny KSS „KOR” – przegląd prasy zagranicznej
3. Biuletyn informacyjny KSS „KOR” – aktualności życia publicznego
4. Komunikaty Komitetu Samoobrony Chłopskiej Ziemi Rzeszowskiej
5. Komunikaty Komitetu Samoobrony Społecznej „KOR”
6. Kronika Łódzka – przegląd aktualności
7. Oświadczenia KSS „KOR”
8. Oświadczenia Ruchu Obrony Praw Człowieka i Obywatela
9. Oświadczenia Studenckich Komitetów Solidarności

IV. DOKUMENTY

1. Abramski Jan i Żywiecki Ryszard – Katyń – Społeczny Instytut Pamięci Narodowej im. J. Piłsudskiego
2. Biała Księga Kazimierza Świtonia – opracowana przez KSS „KOR”
3. Braun Andrzej – Fragmenty przemówienia na XX Zjeździe ZLP
4. Chruszczow Nikita S. – O kulcie jednostki – referat na XX Zjeździe KPZR
5. Czarna księga cenzury PRL
6. Deklaracja Ideowa Ruchu Młodej Polski
7. Deklaracja Komitetu Założycielskiego Wolnych Związków Zawodowych Wybrzeża
8. Deklaracja Ruchu Demokratycznego
9. Deklaracja Towarzystwa Kursów Naukowych
10. Dwie rozmowy – Moskwa 1960. – rozmowy między delegacjami partyjnymi PZPR i KPCh
11. Dziennik Ustaw PRL Nr 38/1977 – Pakty Praw Człowieka i Obywatela
12. „Ja słucham” – pamięci prof. dr Włodzimierza Zonna – dokument cenzury i wspomnienie pośmiertne o prof. W. Zonnie
13. List otwarty do Sejmu PRL
14. List K. Switonia z aresztu śledczego
15. Karta Praw Robotniczych
16. Komunikat Senatu UW w związku z wydarzeniami marcowymi w 1968 r.
17. Kronika bieżących wydarzeń. – dokumenty o prześladowaniach dysydentów w ZSRR
18. Materiały XX Zjazdu KPZR
19. Moczarski Kazimierz – Sprawa Kazimierza Moczarskiego

20. Nadzieja i Odpowiedzialność – odezwa młodzieży skupionej wokół czasopisma „Bratniak” na przyjazd Ojca Świętego do Polski
21. Naruszewicz Natalia – Zarys historii PRL. Zeszyt I Geneza PRL
22. Niepodległość – czasopismo, tom IV: 1931 r., poświęcone dziejom polskich walk wyzwoleniczych w dobie popowstaniowej
23. O przesłuchaniach – rady dla przesłuchiwanym
24. Piłsudski Józef – Pisma zbiorowe
25. Uchwała Prezydium Rady Zakładowej ZNP przy UW z dn. 12 marca 1968 r.
26. Uchwała Rady Wydziału Mat. i Fiz. UW z dn. 13 marca 1968 r.
27. Zachowanie podczas przesłuchań (oraz) psychologiczne metody przesłuchań oskarżonego
28. Z książki zapisów G.U.K.P.P. i W. – wstrząsający dokument o ingerencji cenzury w życie społeczno-polityczne i kulturalne
29. Dokumenty Bezprawia – opracowane przez KSS „KOR”, wstrząsające dokumenty o naruszaniu praworządności przez organa ścigania
30. *Pobóg-Malinowski Stanisław – Najnowsza historia polityczna Polski 1864–1945 Tom 3 część II okres 1939–45*³⁵
31. *Komunikat z III Plenum KC KPCh*
32. *Propozycje delegacji Rządu Chińskiego w sprawie uregulowania stosunków chińsko-wietnamskich*
33. „Pravda” – organ KC WKP. b – tłumaczenie tekstu z września 1939 r.
34. *Konwersatorium „Doświadczenie i przyszłość” – zespół usługowy. Raport o stanie Rzeczypospolitej i dróg wiodących do jej naprawy NOWA W-wa 1979*

V. LISTY, WYWIADY, WSPOMNIENIA

1. Anders Władysław – Bez ostatniego rozdziału. Wspomnienia z lat 1936–1946
2. Bukowiński Władysław ks. – Wspomnienia z Kazachstanu
3. Czapski Józef – Wspomnienia starobielskie
4. Lipiński Edward – List otwarty do tow. Edwarda Gierka
5. Januskiewicz Stanisław – List otwarty do tow. Edwarda Gierka
6. Kielanowski Jan – Do studentów Komitetu Solidarności w Poznaniu
7. Gomułka Władysław – Wywiad udzielony ponoć prasie izraelskiej
8. Nocne rozmowy z Josefem Smrkowskim /oraz/ Liehm A.J. – Nowa umowa społeczna
9. Nowak Jan (Zdzisław Jeziorański) – Kurier z Warszawy. Pamiętnik byłego kierownika Radia Wolna Europa z działalności konspiracyjnej w AK

³⁵ Pozycje 30–34 zostały dopisane ręcznie na odwrocie karty.

10. Zambrowski Roman – Listy do władz partyjnych – Warszawa 1977 r.
11. Ciołkosz Adam: *Wanda Wasilewska – wspomnienia. Polonia Book Fund. Londyn 1977*³⁶
12. *Wat Aleksander, Mój wiek, część I. Polonia Book Fund. Londyn 1977*

VII. PUBLIKACJE SPOŁECZNO-POLITYCZNE

1. Amalrik Andrej – Czy Związek Radziecki przetrwa do roku 1984? Paryż, Instytut Literacki
2. Amalrik Andrej – Ideologie w społeczeństwie radzieckim
3. Barańczak Stanisław – Dlaczego „Zapis”?
4. Bądkowski Lech – Kaszubsko-pomorskie drogi
5. Besancon Alain – Wielki terror – Aneks (recenzja książki)
6. Bieńkowski Władysław – Drogi wyjścia – artykuł
7. Bieńkowski Władysław – Motory i hamulce socjalizmu. Paryż, Instytut Literacki
8. Bieńkowski Władysław – Socjalizm po 60 latach – esej. NOWA
9. Bregman Aleksander – Najlepszy sojusznik Hitlera – przedruk z Orbis, Londyn
10. Bromke Adam – Polska Weltpolitik – Londyn Odnowa
11. Cywiński Bohdan – Zatruta Humanistyka – Ideologiczne deformacje w nauczaniu szkolnym w PRL. Biblioteka „Głosu”
12. Dorn Ludwik et al. – Tezy do dyskusji nad niezależnym ruchem studenckim
13. Džilas Milovan – Komunizm a klasa robotnicza – tł. artykułu z International Herald Tribune
14. Eurokomunizm – Zbiór artykułów publicystów krajowych i zagranicznych
15. Głogowski Karol – Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela wobec ratyfikacji Międzynarodowych Paktów Praw Człowieka
16. Gombrowicz Witold – Przeciw poetom (oraz) Sienkiewicz
17. Heilbroner Robert – U źródeł dylematu socjalistycznego
18. Heller Michał – Świat obozów koncentracyjnych a literatura sowiecka. Paryż, Instytut Literacki
19. Hersch Jeanne – Polityka i rzeczywistość. Paryż, Instytut Literacki
20. Jedlicki Jerzy – Antynomie liberalnej koncepcji wolności
21. „Jedność” – opracowanie Andrzeja Koraszewskiego. Sztokholm 1977
22. Język propagandy – Zeszyty TKN – NOWA

³⁶ Pozycje 11 – 12 wpisane ręcznie jak wyżej.

23. Jodko Łukasz – Orientacja rosyjska w polskiej walce niepodległościowej 1795–1917
24. Kawalec Stefan – Demokratyczna opozycja w Polsce – Wydarzenia czerwcowe i rok działalności KOR
25. Korboński Stefan – Polskie państwo podziemne – przewodnik po podziemiu z lat 1939–45. Paryż, Instytut Lit.
26. Kijowski Andrzej – Niedrukowane – eseje, NOWA
27. Kukiel Marian – Generał Sikorski – Żołnierz i mąż stanu Polski walczącej. Londyn 1970
28. Kuroń Jacek – Zasady ideowe – NOWA
29. Kuroń Jacek – Myśli o programie (oraz) inne artykuły
30. Kuśmierk Józef – O czym wiedziałem – artykuł
31. Lewickij Borys – Terror i rewolucja. – Historia terroru w ZSRR. Paryż, Instytut Literacki
32. Maleszko Bolesław – Bez alternatywy – artykuł z „Indeksu”
33. Mazowiecki T., Turowicz J., Żychniewicz T. – Antysemityzm
34. Micewski Andrzej – Współrzędzić czy nie kłamać. – Pax i Znak w Polsce 1945–1976. Paryż, Libella
35. Michnik Adam – Cienie zapomnianych przodków – esej
36. Michnik Adam – Kościół, Lewica, Dialog. Paryż, Instytut Lit
37. Michnik Adam – Nowy ewolucjonizm, (oraz) Polskie perspektywy (oraz) Będę krzyczał
38. Miedwiediew Roj – O książce Solżenicyna „Archipelag Gułag”
39. Miedwiediew Żores – Dziesięć lat po „Jednym dniu Iwana Denisowicza”
40. Mieroszewski Juliusz – Modele i praktyka. Paryż, Instytut Lit.
41. Moczulski Leszek – Odroczenie Rzeczypospolitej
42. Nowicki Jan – Co słyhać nowego? – uzupełnienie tekstu „Mówi Warszawa” – Kultura paryska
43. Ossowska Maria – O pewnych przemianach etyki walki
44. Piłsudski Józef – Bibuła – NOWA
45. Polityka rządu polskiego w kwestii Kościoła – artykuły. Paryż – 1977
46. Polskie Porozumienie Niepodległościowe – Rachunek naszych słabości
47. PPN – 1918–1978
48. PPN – O zdobywaniu wiadomości
49. PPN – Myśli o dzisiejszej ojczyźnie
50. PPN – Opracowanie zespołów problemowych
51. PPN – Dwa oblicza Dmowskiego
52. PPN – Tradycja niepodległościowa i jej wrogowie
53. Rożek Janusz – Powstanie Komitetu Samoobrony Chłopskiej Ziemi Lubelskiej
54. Sacharow Andriej – Mój kraj i świat – Paryż, Instytut Lit.

55. Sacharow Andriej – O liście Solżenicyna do przywódców Związku Radzieckiego

56. Solżenicyn Aleksander – Życ bez kłamstwa – artykuł

57. Solżenicyn Aleksander – List do przywódców Związku Radzieckiego

58. Steinsbergowa Aniela – Widziane z ławy obrończej – Paryż, Instytut

Literacki

59. Strzelecki Jan – Zapiski 1950–1953 – NOWA

60. Sulik Bolesław – Robotnicy – artykuł–odezwa

61. Tarniewski Marek – Działanie i przyszłość. Londyn – Odnowa

62. Tarniewski Marek – Krótkie spięcie – Marzec 1968. Paryż, Instytut

Literacki

63. Tarniewski Marek – Pochodzenie systemu – rozdz. I książki

M. Tarniewskiego „Nowy ustrój i ewolucja”

64. Tarniewski Marek – Ewolucja czy rewolucja. Paryż, Instytut Literacki

65. Turbacz Marek – Możliwości działania opozycji w Polsce

66. Uwagi o sytuacji gospodarczej kraju. – Słowo wstępne Edward Lipiński

67. Wasiutyński Wojciech – Źródła niepodległości. Londyn 1977

68. ... W imieniu Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej – broszura KSS „KOR”

69. W 60 rocznicę – artykuł – KSS „KOR”

70. Wojtyła Karol kard. – Kazanie wygłoszone w czasie Wawelskiej

Procesji Bożego Ciała

71. Wybór z rocznika „KULTURY” (paryskiej) 1978. NOWA

72. Wymiar sprawiedliwości w PRL – Paryż 1973

73. Wypadki czerwcowe i działalność Komitetu Obrony Robotników

Londyn – Aneks

74. Żułowski Mieczysław – Wojna z Rosją o niepodległość 1918–20

75. *Bartecki Jerzy – Gospodarka na manowcach Instytut Literacki Paryż 1979³⁷*

76. *Kolakowski Leszek – Obecność mitu. Instytut Literacki Paryż 1972*

77. *Kisielewski Stefan – Na czym polega socjalizm. Wyd. Konst. 3 Maja przedruk Odnowa Londyn*

VIII. POEZJA I WIERSZOWANE UTWORY SATYRYCZNE

1. Barańczak Stanisław – Ja wiem, że to niesłuszne. NOWA 1978

2. Barańczak Stanisław – Sztuczne oddychanie – Londyn 1978

3. Jaskuła Zdzisław – Dwa poematy. NOWA 1977

4. Mandelsztam Osip – Późne wiersze – tł. Barańczak, Londyn 1977

5. Miłosz Czesław – Król Popiel i inne wiersze – NOWA 1979

³⁷ Pozycje 75–77 jak wyżej.

6. Miłosz Czesław – Miasto bez imienia – NOWA 1978
7. Oniegow Aleksander – Caryca i zwierciadło – satyra
8. Gnomacki Władysław – Tow. Szmaciak czyli wszystko dobre, co się dobrze kończy. – satyra – NOWA 1978
9. Woroszyński Wiktor – Jesteś i inne wiersze. NOWA

IX. PROZA

1. Brandys Kazimierz – Nierzeczywistość. NOWA
2. Gombrowicz Witold – Dziennik 1953–56. Paryż, Instytut Liter.
3. Hrabal Bohumil – Zbyt głośna samotność. NOWA 1978
4. Konwicki Tadeusz – Kompleks polski – Zapis nr 3. NOWA 1977
5. Mackiewicz Józef – Kontra – Paryż Instytut Literacki 1957
6. Miłosz Czesław – Zdobycie władzy. – Paryż, Instytut Lit.
7. Miłosz Czesław – Ziemia Ulro – Paryż, Instytut Lit. 1977
8. Miłosz Czesław – Zniewolony umysł. – NOWA 1979
9. Orwell George – Folwark zwierzęcy – NOWA 1979
10. Roux Dominique de – Rozmowy z Gombrowiczem – Paryż, Instytut Literacki 1969
11. Sołżenicyn Aleksander – Archipelag GUŁag 1918–1956 Część I–II oraz III–IV. Paryż Instytut Lit.
12. Sołżenicyn Aleksander – Krąg pierwszy. Tom I i II. Paryż, Instytut Literacki 1970
13. Wierzbicki Piotr – Cyrk. NOWA 1979
14. Żeromski Stefan – Na probostwie w Wyszkowie. Biblioteka Literacka 1979
15. Konwicki Tadeusz – *Mala Apokalipsa* NOWA Zapis Nr 10³⁸
16. Jerofiew Wieniedikt – Moskwa–Pietuszki. *Poemat Kontra Londyn* 197
17. Danilewicz Zielińska Maria – *Szkice o literaturze emigracyjnej* Inst. Lit. Paryż 1978

X. INNE

1. Powielacz domowy – „sito-rączka” – instrukcja
2. Prawdziwa historia
3. Śpiewnik uliczny i domowy
4. Śpiewnik warchoła

³⁸ Pozycje 15–17 jak wyżej.

XI. Książki obcojęzyczne

1. Huxley Aldous — Brave new world — New York s. 178
2. Bethell Nicholas — Le communisme polonais — Gomulka et sa succession. Paryż s. 346
3. Kaiser Robert — Russia — The people and the power. s. 469
4. Labeledz Leopold — Solzhenitsyn — A documentary record. s. 387
5. Mandelstam Nadezhda — Hope against hope. s. 525
6. Orwell George — Nineteen eighty four. s. 256
7. Rovon Joseph — L'Allemagne n'est ce que vous cryez. s. 21
8. Sacharov Andriej — Un an de lutte. s. 217
9. Smith Henrick — The Russians. s. 705
10. Solzhenitsyn Alexander — The first circle. s. 700
11. Solzhenitsyn Alexander — The Gulag Archipelago Vol. 1 s. 660
12. Solzhenitsyn Alexander — The Gulag Archipelago Vol. 2 s. 694
13. Solzhenitsyn Alexander — One day in the life of Ivan Denisovich
14. Tirgid Pavel — La chute d'Alexander Dubcek. s. 318

Toruń's Social Library in the years 1978—1981

Summary

This paper is the first attempt at a chronological description of the events and socio-political initiatives in the Toruń's region before December 1981, with particular attention to cultural and editorial activity, and the attempt of reconstructing the history, resources and activity of Toruń's "Social Library", operating without consent of the Censorship Office (GUKPPiW) in 1978—1981. The article is based on the files of the "Social Library" found in University Library in Toruń, reports of participants of the events, readers and founders of the Library as well as archives in Poland and abroad.

Antoni Stawikowski, an astronomer at the University, established the Social Library in Toruń (also called the „Library of independent publications”) in Autumn 1977. However, after March 1979, the citizens of Toruń knew about its existence from a leaflet-appeal. Its basis consisted of books and periodicals published in Poland which avoided censorship, given by private people and underground publishers. An important part of the Library was the books published by Polish emigrees — mainly published by the Institute of Literature, some of them smuggled.

The first catalogue of books of the Social Library was completed in October 1979. The book collection contained 24 titles of magazines and bulletins printed out of reach of censorship, 4 titles of periodicals published by emigrees, 162 books and pamphlets both from within Poland and abroad. In 1981 the Library owned almost 2 thousands titles of books and magazines.

The means of access to the files was elaborated, and security measures meant that the files of the Social Library were never confiscated. In the middle of 1981 the book collection was given to the Regional Board of „Solidarity” Workers’ Union (NSZZ Solidarność). Transfer of files was to happen after the catalogue had been renewed and completed. Fortunately however, the collection could not be transferred before 13th of December and consequently it was saved. Most of the collection can be found in the University Library in Toruń.